

JADWIGA PRZYCHODZEŃ
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

SPOŁECZNO-ZAWODOWA STRUKTURA LUDNOŚCI BEZROLNEJ NA WSI

Część II.

W pierwszej części opracowania (Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Nr 6/1962) przedstawiono podział ludności bezrolnej na kategorie społeczno-zawodowe oraz źródła i rozmiary dochodu w tych kategoriach. Wskazano przy tym, że poziom materialny rodziny zależy w dużym stopniu od miejsca i rodzaju pracy głowy rodziny.

Obecnie zajmiemy się charakterystyką badanych głów rodzin oraz kierunkami kształcenia i zatrudnienia ich dzieci.

Niektóre cechy demograficzne i wykształcenie „głów rodzin”

W rozdziale tym charakterystykę ograniczamy do takich cech, jak płeć, wiek, pochodzenie terytorialne i wykształcenie. Należy przypuszczać, że one w pewnym stopniu rzutowały na rodzaj zatrudnienia głowy rodziny, a co za tym idzie na wysokość jej zarobków i na zaklasyfikowanie rodziny do odpowiedniej kategorii społecznej.

W miarę możliwości porównamy pod względem wymienionych cech rodziny bezrolne z rolnymi.

Zestawienie płci i wieku głów rodzin w rodzinach bezrolnych i rolnych¹ pozwala stwierdzić, że po pierwsze rodziny bezrolne są ogólnie biorąc młodsze niż posiadające gospodarstwa rolne (odsetek głów rodzin mężczyzn w wieku powyżej 60 lat wśród ludności rolniczej stanowi 18%, a wśród ludności bezrolnej — 11%); po drugie w rodzinach bezrolnych kobieta jest częściej głową rodziny niż w rodzinach rolnych (18% i 13%) i po trzecie — wśród głów rodzin w wieku powyżej 60 lat mamy stosunkowo więcej kobiet niż mężczyzn i to zarówno w rodzinach bezrolnych jak i rolnych.

Obserwacje te łączą się z faktem, że rodziny bezrolne są mniej liczne niż rolne. Przeciętna liczba w rodzinach rolnych wynosi 4,23, a w rodzinach bezrolnych — 3,48.

Mniejszą liczebność rodzin bezrolnych w pewnym stopniu należy tłumaczyć częstym występowaniem wśród ludności bezrolnej rodzin niepełnych lub nawet jednoosobowych. Zjawisko to występuje głównie w grupach rencistów, zarobkujących u sąsiadów oraz nauczycieli i wiąże się z wiekiem głów rodzin. W dwu pierwszych wypadkach są to ludzie starzy i rodziny ich zostały już zdekompletowane, natomiast nauczyciele — często ludzie młodzi — nie zdążyli jeszcze utworzyć rodziny wieloosobowej.

Przedstawiając związek między płcią i wiekiem głów rodzin bezrolnych a miejscem i rodzajem ich pracy, podajemy dane liczbowe tylko odnośnie miejsca pracy (tabela 1).

¹ Patrz A. Wyderko. Zmiany w strukturze wieku ludności rolniczej. Wiś Współczesna, nr 10 — 1961, str. 95.

Tabela 1

Płeć i wiek głów rodzin
(Rejony razem)

Grupy rodzin wed'ug miejsca pracy głowy rodziny	Liczba rodzin zbadanych	Meżczyźni				Kobiety				% kobiet wśród ogółu głów rodzin
		wiek głowy rodziny								
		ogółem = 100%*	18—25	25—60	60 i więcej	ogółem = 100%*	18—25	25—60	60 i więcej	
A. Ogółem	1317	1077	8,2	80,6	11,2	240	7,9	58,8	33,3	18,2
I. Rolnictwo przedsiębiorstwa państwowe u sąsiadów	284	208	12,0	79,3	8,7	76	7,9	68,4	23,7	26,8
	211	173	14,5	81,5	4,0	38	10,5	89,5	—	18,0
	73	35	—	68,6	31,4	38	5,2	47,4	47,4	52,1
II. Poza rolnictwem przedsiębiorstwa państwowe instytucje państwowe sektor spółdzielczy sektor prywatny w tym samodzielni	858	787	8,0	86,0	6,0	71	15,5	74,6	9,9	8,3
	569	540	8,1	86,5	5,4	29	6,9	79,3	13,8	5,1
	112	84	10,7	84,5	4,8	28	32,1	64,3	3,6	25,0
	113	108	7,4	87,0	5,6	5	—	100,0	—	4,4
	64	55	3,6	81,8	14,6	9	—	77,8	22,2	14,1
	55	46	4,3	82,7	13,0	9	—	77,8	22,2	16,4

III. Inni i brak danych	10	10	—	70,0	30,0	—	—	—	—	—	—	—	—
IV. Głowa rodziny nie zarobkuje	36	9	—	55,5	44,5	27	—	66,7	33,3	75,0	—	—	—
V. Renta i dożywocie	129	63	—	22,2	77,8	66	3,0	27,3	69,7	51,2	—	—	—
B. Ogółem = 100%	1317	1077	88	868	121	240	19	141	80	—	—	—	—
I. Rolnictwo	21,6	19,3	28,4	19,0	14,9	31,7	31,6	36,9	22,5	—	—	—	—
w tym u sąsiadów	5,5	3,2	—	2,8	9,1	15,8	10,5	12,8	22,5	—	—	—	—
II. Poza rolnictwem przedsiębiorstwa państwowe	43,2	50,1	49,9	53,8	23,9	12,1	10,5	16,3	5,0	—	—	—	—
instytucje państwowe	8,5	7,9	10,2	8,2	3,4	11,7	47,4	12,8	1,3	—	—	—	—
sektor spółdzielczy	8,6	10,0	9,2	10,8	4,9	2,1	—	3,5	—	—	—	—	—
sektor prywatny	4,8	5,1	2,3	5,2	6,6	3,7	—	4,9	2,5	—	—	—	—
w tym samodzielni	4,2	4,3	2,3	4,4	4,9	3,7	—	4,9	2,5	—	—	—	—
III. Inni i brak danych	0,8	0,9	—	0,8	2,5	—	—	—	—	—	—	—	—
IV. Głowa rodziny nie zarobkuje	2,7	0,8	—	0,6	3,3	11,2	—	12,8	11,2	—	—	—	—
V. Renta i dożywocie	9,8	5,9	—	1,6	40,5	27,5	10,5	12,8	57,5	—	—	—	—

a dotyczy tylko części A

W tabeli zwraca uwagę grupa zarobkujących u sąsiadów, gdzie spotykamy stosunkowo wysoki odsetek głów rodzin w wieku powyżej 60 lat jak również wysoki odsetek kobiet. Rzuca to dodatkowe światło na tę grupę zawodową, która wydaje się skupiać jednostki najmniej przedsiębiorcze i nie mające szerszego wyboru pracy.

Szczegółowa analiza głów rodzin wg wieku pozwala stwierdzić, że w grupie 18—25 lat — połowa mężczyzn pracuje w przedsiębiorstwach państwowych — a blisko połowa kobiet w instytucjach państwowych. U sąsiadów mężczyźni nie pracują wcale a kobiety w znikomym stopniu (2 osoby). Zaznacza się tu wysoki odsetek pracowników umysłowych a szczególnie wśród kobiet (47). Jest to najwyższy procent pracowników umysłowych wśród wszystkich grup wieku zarówno kobiet jak i mężczyzn.

W wieku 25—60 lat — w grupie mężczyzn mamy najwyższy odsetek pracujących poza rolnictwem. Kobiety w tym wieku pracują w jednakowym stopniu poza rolnictwem jak i w rolnictwie. Rencistów — mężczyzn jest 2,0, a kobiet — 13%.

Wśród mężczyzn jest znacznie więcej pracowników kwalifikowanych niż wśród kobiet (34 i 4%). Odsetki pracowników niewykwalifikowanych wynoszą odpowiednio: wśród mężczyzn 38 a wśród kobiet 54. W tej grupie wieku jest więcej pracowników umysłowych wśród mężczyzn niż wśród kobiet.

W wieku 60 i więcej lat zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn występuje wysoki odsetek rencistów. Następną z kolei pozycją jest u kobiet praca w rolnictwie i to wyłącznie u sąsiadów, a u mężczyzn praca poza rolnictwem — w przedsiębiorstwach państwowych. Zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn jest tu najmniej pracowników wykwalifikowanych i umysłowych.

Z tego omówienia nasuwa się wniosek odnośnie kobiet, że zajmują one niższą pozycję zarówno pod względem miejsca jak i rodzaju pracy.

Dane o pochodzeniu terytorialnym głów rodzin (tabela 2) wskazują na dużą ruchliwość przestrzenną ludności bezrolnej. Dla większości głów rodzin miejscem urodzenia nie była wieś obecnie zamieszkiwana. Nie wiemy jednak, czy obecna głowa rodziny zmieniła miejsce zamieszkania z własnej inicjatywy czy jako członek rodziny. Prawdopodobnie duża część przemieszczeń w ramach tego samego powiatu została spowodowana przez małżeństwa, natomiast dalsze mają głównie podłoże ekonomiczne — poszukiwanie zarobków lub ziemi. (Dla obecnej głowy rodziny ziemia była rzadko celem migracji, natomiast mogła być celem migracji jej ojca). We wsiach rejonu środkowo-wschodniego jest niewiele ludności przybyłej z terenów wykraczających poza powiat badanych wsi. Należy przypuszczać, że rejon ten nie przyciągał osadników ani ze względu na wolną ziemię ani możliwości zarobków.

Tabela 2

Pochodzenie terytorialne głowy rodziny

Rejony	Miejsce urodzenia głowy rodziny w stosunku do obecnego miejsca zamieszkania							
	ogółem = 100%	ta sama wieś	inne wsie w tym samym powiecie	inne powiaty w tym samym rejonie	inne rejony	poza granicą państwa (ZSRR)	brak danych	miasto razem
w odsetkach								
Środkowo-zachodni	235	17,9	41,3	20,8	11,1	5,5	3,4	2,9
Środkowo-wschodni	205	32,2	51,7	10,7	1,9	2,5	1,0	4,4
Południowo-wschodni	284	40,8	29,2	10,6	9,5	7,1	2,8	12,7
Południowo-zachodni	318	0,3	0,9	0,6	64,2	29,0	5,0	12,3
Opolski	275	35,6	24,7	13,1	14,9	8,4	3,3	6,9

Porównując kwalifikacje¹⁾ osób nie zmieniających miejsca zamieszkania i zmieniających nie widzimy poważnych różnic. Można jedynie stwierdzić, że poza rejonem opolskim, pracownicy umysłowi stosunkowo najrzadziej pochodzą z tej wsi, w której obecnie mieszkają, zaś pracownicy umysłowi w rolnictwie z reguły nigdy nie pochodzą z tej samej wsi, w której mieszkają.

Warto zaznaczyć, że dla robotników u sąsiadów oraz rencistów i dożywotników częściej niż dla pozostałych grup obecne miejsce zamieszkania jest jednocześnie miejscem ich urodzenia. Wskazywałoby to na pozostawanie jednostek mniej ruchliwych na gorszych pozycjach społecznych i ekonomicznych.

Pod względem wykształcenia głowy rodzin wykazują większe zróżnicowanie w rodzinach bezrolnych niż rolnych, co wynika z faktu różnorodności zajęć i kwalifikacji ludności bezrolnej. Wykształcenie głów rodzin wśród ludności rolnej²⁾ dla pięciu rejonów przedstawia się następująco:

bez wykształcenia	— 8,8%
niepełne podstawowe	— 58,1%
pełne podstawowe	— 29,3%
niepełne średnie	— 1,6%
pełne średnie	— 1,5%
niepełne wyższe	— 0,1%
pełne wyższe	— 0,1%
brak danych	— 0,5%

Tabela 3 przedstawia wykształcenie głów rodzin wśród bezrolnych.

Wykształcenie głowy rodziny według miejsca pracy
(Rejony razem)

Tabela 3

Grupy rodzin według miejsca pracy głowy rodziny	Odsetek głów rodzin według wykształcenia							
	liczba rodzin zba- da- nych =100%	bez wyk- szał- cenia	nie- pełne pod- sta- wowe	pełne pod- sta- wowe	nie- pełne śred- nie	pełne śred- nie	wyż- sze	brak da- nych
I. Rolnictwo	284	12,7	42,2	35,6	3,2	3,2	0,3	2,8
przedsiębiorstwa								
państwowe	211	6,6	40,7	40,3	4,3	4,3	0,5	3,3
u sąsiadów	73	30,1	46,6	21,9	—	—	—	1,4
II. Poza rolnictwem	858	2,6	30,6	44,8	5,5	12,3	2,2	2,0
przedsiębiorstwa								
państwowe	569	3,3	35,7	44,3	5,4	8,3	0,5	2,5
instytucje państwowe	112	—	12,5	31,2	3,6	40,2	12,5	—
sektor spółdzielczy	113	—	17,7	61,9	7,1	9,7	1,8	1,8
sektor prywatny	64	4,7	40,6	42,2	6,2	4,7	—	1,6
w tym samodzielni	55	5,5	38,2	41,8	7,3	5,4	—	1,8
III. Inni zarobkujący	10	10,0	30,0	20,0	10,0	20,0	10,0	—
IV. Głowa rodziny nie zarobkuje	36	13,9	25,0	55,5	2,8	—	—	2,8
V. Renta i dożywocie	129	17,0	41,9	32,6	2,3	1,5	—	4,7
Ogółem	1 317	6,5	34,1	41,7	4,6	9,1	1,6	2,4

¹⁾ Dane liczbowe odnośnie miejsca i rodzaju pracy głów rodzin nie są zamieszczone.

²⁾ Według ankiety o modernizacji rolnictwa, przeprowadzonej w 1960 r. na zbiorowości badanej w 1957 roku.

Związek między wykształceniem głowy rodziny, a miejscem jej pracy (tabela 3) jest wyraźny. Najniższym wykształceniem wyróżnia się grupa zarobkujących u sąsiadów. Obserwacja ta łączy się z poprzednimi uwagami. Niskie wykształcenie występuje w zasadzie w całej grupie zatrudnionych w rolnictwie. Wydaje się, że zawód rolnika z reguły skupia osoby o niższym wykształceniu. Podobnie jak w poprzednich tablicach wyróżnia się jeszcze grupa rencistów. Odgrywa tu niewątpliwie rolę skład badanych grup pod względem płci i wieku.

Porównując wykształcenie rejonami (dane liczbowe pomijamy) najniższe spotykamy w rejonie środkowo-wschodnim. Jest tu największy odsetek osób bez wykształcenia i najniższy z ukończonym podstawowym.

Od obrazu innych rejonów odbiega również rejon opolski, gdzie zróżnicowanie ludności pod względem wykształcenia jest stosunkowo małe, przy czym ogromna większość ma ukończoną szkołę podstawową.

Pochodzenie społeczne głowy rodziny oraz kierunki kształcenia i zatrudnienia dzieci

Społeczna charakterystyka grupy bezrolnych nasuwa pytanie, czy istnieje ciągłość w przynależności do tej samej grupy społecznej ojca i syna. Tabela 4 daje odpowiedź na to pytanie, mimo, że pozycja społeczna głowy rodziny i jej ojca nie są identycznie sklasyfikowane.

Jak widzimy z tabeli, w większości wypadków „bezrolność” przechodzi z ojca na syna, a w niektórych grupach ma z pewnością głębszą tradycję. Warto jednak wskazać, że aż 43,4% dzisiejszych bezrolnych pochodzi z rodzin, które posiadały niegdyś ziemię i prawdopodobnie jeszcze przed wojną straciły gospodarstwo lub wyzbyły się go. Najsilniejsza przynależność syna do grupy ojca jest wśród pracowników umysłowych (w 68%), a następnie wśród robotników przemysłowych. Trzecią z kolei pozycję stanowią robotnicy rolni. Z grupy tej wywodzi się wyższy niż przeciętnie procent robotników rolnych, głównie niewykwalifikowanych. W tym wypadku nie można jednak powiedzieć, że jest to ta sama grupa społeczna. Dzisiejsi robotnicy PGR mają inną pozycję społeczną niż dawni robotnicy folwarczni. Osoby pochodzące z grupy rolnej do 2 ha wykazują podobne tendencje co pochodzący z grupy robotników rolnych. Duży jest wśród nich odsetek pracowników rolnych i to niemal całkowicie niewykwalifikowanych.

Należy zwrócić uwagę, że jak to już wskazano, przewaga pochodzenia pozarolniczego jest niewielka. Wśród obecnych bezrolnych jest wielu synów rolników, a część (co najmniej 8%) sama posiadała gospodarstwo rolne. Duży procent wśród osób z pochodzeniem rolniczym stanowią dożywotnicy.

Odmienne trzeba rozpatrywać rejon południowo-zachodni, w którym dzisiejsze rodziny bezrolne to migranci z terenów centralnych kraju lub repatrianci.

Porównując między sobą obecną pozycję głów rodzin pochodzących z gospodarstw rolnych różnej wielkości trudno dopatrzeć się poważniejszych różnic. Jedynie pochodzący z większych gospodarstw w nieco mniejszym stopniu są robotnikami fizycznymi.

Pochodzenie społeczne głów rodzin wskazuje społeczno-zawodową ruchliwość ludności bezrolnej w przeszłości o perspektywach na przyszłość mówią następujące tabele.

Tabela 5 pokazuje kształcenie dzieci w powiązaniu z rodzajem pracy ojca. Stosunkowo najlepszą sytuację dla uzyskania wyższej pozycji społecznej osiągnęły dzieci pracowników umysłowych, które w znacznym stopniu uzyskały wykształcenie średnie i wyższe. Najgorzej wygląda sytuacja w grupie robotników niewykwalifikowanych w rolnictwie, wśród których aż 22,1% dzieci w wieku powyżej 14 lat nie ukończyło szkoły podstawowej.

Tabele 6 i 7 wskazują już na pozycje społeczne zajęte przez dzieci pracujące — i to zarówno przez dzieci pozostające w rodzinie, jak i te, które z niej wyszły. W tej ostatniej grupie uwzględniono również kobiety nie pracujące zawodowo, a będące na utrzymaniu męża, który nie jest rolnikiem. Kobiety, których mężowie są rolnikami, zaliczono do grupy samodzielnych rolników. Należy zwrócić uwagę, że w tabelach pozycje ojca i syna są pokazane w momencie badania to znaczy w różnych okresach ich życia. Przy tym u ojca ujęty stan jest najczęściej (poza rencistami) najwyższym osiągnięciem w jego karierze zawodowej, podczas gdy u syna to dopiero start.

Tabela 4

Pochodzenie społeczne głowy rodziny

Grupy rodzin według rodzaju pracy głowy rodziny i rejony	Zawód ojca głowy rodziny										
	ogółem = 100%	rolnik o obszarze				robotnik rolny		robotnik przemysłowy	pracownik umysłowy	rzemieślnik i kucheniec	inni i brzydych
		do 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	u sąsiadów	na folwarku				
	ra-zemb	do 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15 i więcej ha					

w odsetkach

A. Rejony razem

Ogółem = 100%	1317	572	64	215	176	57	35	79	164	262	34	153	53
I. Rolnictwo	21,6	20,8	26,5	19,1	19,3	19,3	22,9	27,8	35,9	16,8	20,6	19,6	5,7
fizyczni razem	19,7	19,2	26,5	16,7	19,3	15,8	20,0	25,3	35,9	14,9	8,8	16,3	5,7
fizyczni niewykwalifikowani	14,6	14,3	25,0	11,6	13,6	12,3	17,1	16,4	27,4	12,2	8,8	9,8	3,8
fizyczni wykwalifikowani	5,1	4,9	1,5	5,1	5,7	3,5	2,9	8,9	8,5	2,7	—	6,5	1,9
umysłowi	1,9	1,6	—	2,4	—	3,5	2,9	2,5	—	1,9	11,8	3,3	—
II. Poza rolnictwem	60,9	61,7	57,8	63,7	64,8	54,4	51,4	49,4	45,7	67,5	70,6	62,7	73,6
fizyczni razem	44,6	43,7	42,2	46,5	43,7	38,6	34,3	43,0	39,0	51,9	14,7	47,7	47,2
fizyczni niewykwalifikowani	23,4	23,9	15,6	24,6	26,7	21,1	17,1	29,1	26,2	25,2	5,9	18,3	16,9
fizyczni wykwalifikowani	21,2	19,8	28,6	21,9	17,0	17,5	17,2	13,9	12,8	26,7	8,8	29,4	30,3
umysłowi	16,3	18,0	15,6	17,2	21,1	15,8	17,1	6,4	6,7	15,6	55,9	15,0	26,4
III. Pozostali	17,5	17,5	15,7	17,2	15,9	26,3	25,7	22,8	18,4	15,7	8,8	17,7	20,7

B. Rejony oddzielnie

Ogółem	1317	43,4	4,9	16,3	13,3	4,3	2,7	6,0	12,5	19,9	2,6	11,6	4,0
Rejon środkowo-zachodni	235	32,3	1,3	7,2	13,6	6,4	3,8	12,8	28,9	6,4	2,6	11,0	6,0
Rejon środkowo-wschodni	205	56,6	4,4	13,6	23,4	8,3	5,4	9,7	10,7	13,6	0,9	6,9	1,6
Rejon południowo-wschodni	284	49,2	8,8	27,8	10,9	1,4	0,3	1,4	6,8	25,4	3,5	9,5	4,2
Rejon południowo-zachodni	318	54,2	3,1	18,2	17,9	5,0	3,1	2,8	7,2	18,6	3,2	10,5	3,5
Rejon opolski	275	24,3	6,2	12,0	2,9	1,8	1,4	5,8	11,6	32,1	2,2	19,3	4,7

a dotyczy tylko części B.

b brakujące liczby do 100% w części B stanowią brak danych o obszarze.

Tabela 5

Wykształcenie dzieci^a i rodzaj pracy głowy rodziny

Grupy rodzin według rodzaju pracy głowy rodziny i rejony	Dzieci według wykształcenia							brak da- nych
	ogó- łem = 100%	nie- ukoń- czone pod- sta- wowe	ukoń- czone pod- sta- wowe	nie- ukoń- czone śred- nie	ukoń- czone śred- nie	nie- ukoń- czone wyż- sze	ukoń- czone wyż- sze	
	w odsetkach							
	Rejony razem							
Ogółem	838	13,4	54,8	11,7	11,1	1,6	1,0	6,4
w tym								
I Rolnictwo	175	20,0	51,4	13,7	5,1	0,6	0,6	8,6
fizyczni razem	157	21,6	52,9	12,1	3,2	0,6	—	9,6
fizyczni nie- wykwalifikowani	127	22,1	54,3	8,7	3,9	0,8	—	10,2
fizyczni wykwa- lifikowani	30	20,0	46,6	26,7	—	—	—	6,7
umysłowi	18	5,6	38,8	27,8	22,2	—	5,6	—
II. Najemni poza								
rolnictwem	433	9,2	53,1	13,4	14,1	2,3	1,4	6,5
fizyczni razem								
fizyczni niewy- kwalifikowani	336	11,3	60,4	12,2	9,5	0,6	0,3	5,7
fizyczni wykwa- lifikowani	181	14,4	62,4	11,6	7,2	—	—	4,4
umysłowi	155	7,7	58,1	12,9	12,3	1,3	0,6	7,1
	97	2,1	27,8	17,5	29,9	8,2	5,2	9,3
	Rejony oddzielnie							
Rejon środkowo-zachodni	197	23,4	45,7	9,1	10,7	2,0	1,0	8,1
Rejon środkowo-wschodni	136	22,8	35,3	16,2	16,2	2,2	—	7,3
Rejon południowo-wschodni	137	10,9	40,7	22,5	20,4	2,2	2,2	1,1
Rejon południowo-zachodni	105	16,2	48,6	21,9	5,7	2,8	1,9	2,9
Rejon opolski	263	1,5	81,4	1,5	6,1	—	0,4	9,1

^a dotyczy dzieci w wieku powyżej 14 lat — pozostających w rodzinie i wychodźców

Część dzieci (przeważnie kobiety) przechodzi z grupy bezrolnej do grupy rolników. Można przypuszczać (duży ich odsetek jest wśród rencistów, a ci często pochodzą z rodzin rolniczych), że ojcowie ich pochodzili z rodzin rolniczych. Świadczyłoby to o tendencji do utrzymania zawodu rolnika, będącego tradycją w rodzinie. Pozycja ojca była przejściowa. W większości jednak wypadków dzieci zarówno pod względem miejsca pracy jak i rodzaju pracy ciążą do wzorów ojców i to zarówno te dzieci, które wyszły z rodziny jak i te, które w niej pozostały. Na obieranie przez syna zawodu ojca wskazują liczby — najwyższe są odsetki na przeciwieciu tych samych grup zawodowych ojca i syna. Przy tym widzimy, że dzieci pozostające w rodzinie są elementem mniej prężnym i im częściej przypada praca w rolnictwie, natomiast wychodźcy — bardziej przedsiębiorczy wybierają pracę poza rolnictwem. Synowie w wyższym stopniu niż córki, pozostają w zawodzie ojca. Jest to o tyle zrozumiałe, że zawód ojca (głowy rodziny, to głównie mężczyźni) nie zawsze może być objęty przez kobietę.

Dalszym spostrzeżeniem jest to, że dzieci awansują w porównaniu do pozycji ojca. Dzieci głów rodzin pracujących w rolnictwie przechodzą w dużym stopniu do zajęć pozarolniczych, podczas gdy dzieci pracujących poza rolnictwem w nielicznych wypadkach przechodzą do pracy w rolnictwie. Podobnie rysuje się sytuacja, gdy weźmiemy pod uwagę kwalifikacje dzieci i ojców. Na ogół dzieci nie ustępują w kwalifikacjach ojcom, a raczej osiągają wyższe pozycje.

Zjawisko awansu występuje silniej wśród wychodźców, a głównie wśród mężczyzn.

Ogólnie stwierdzamy wpływ pozycji ojca na kierunek pracy dzieci. Wpływ ten zaznacza się zarówno w tym sensie, że dzieci oierają na ogół zawód podobny do zawodu ojców jak i w tym, że częściej awansują dzieci z rodzin, w których głowa rodziny jest na wyższym szczeblu drabiny społeczno-zawodowej.

W tabelach widzimy również, że wychodźcy zajmują wyższe pozycje w porównaniu z rodzeństwem pozostającym w rodzinie.

Na zakończenie przedstawiamy porównanie zawodów w trzech pokoleniach rodzin bezrolnych, a mianowicie w pokoleniu głowy rodziny, jej ojca i jej dzieci.

Miejsce i rodzaj pracy ojca głowy rodziny

Robotnik rolny u sąsiadów	10,6%
Robotnik rolny na folwarku	22,0%
Robotnik przemysłowy	35,2%
Pracownik umysłowy	4,6%
Rzemieślnik i kupiec	20,5%
Inni i brak danych	7,1%

Miejsce i rodzaj pracy głowy rodziny

Rolnictwo — robotnik niewykwalifikowany	16,7%
w tym u sąsiadów	6,3%
Rolnictwo — robotnik wykwalifikowany	5,8%
Rolnictwo — pracownik umysłowy	2,2%
Poza rolnictwem — robotnik niewykwalifikowany	26,7%
Poza rolnictwem — robotnik wykwalifikowany	24,2%
Poza rolnictwem — pracownik umysłowy	18,8%
Rzemieślnik	4,8%
Inni i brak danych	0,8%

Miejsce i rodzaj pracy dzieci

Rolnictwo — robotnik niewykwalifikowany	18,3%
w tym u sąsiadów	2,8%
Rolnictwo — robotnik wykwalifikowany	3,2%
Rolnictwo — pracownik umysłowy	1,1%
Poza rolnictwem — robotnik niewykwalifikowany	23,5%
Poza rolnictwem — robotnik wykwalifikowany	27,8%
Poza rolnictwem — pracownik umysłowy	23,3%
Rzemieślnik	1,3%
Inni i brak danych	1,5%

Z powyższych danych wynika, że zmniejsza się wśród ludności bezrolnej liczba osób zatrudnionych w rolnictwie, a szczególnie w rolnictwie prywatnym. Zmniejsza się również liczba samodzielnych rzemieślników. Wzrasta natomiast liczba pracowników umysłowych.

Zmiany są poważne i tendencje te należy uznać za trwałe tym bardziej, że jak już zaznaczyliśmy w I części opracowania, z podobnym zjawiskiem spotykamy się przy porównaniu zawodów głów rodzin w ankiecie IER i IGS.

Celem niniejszego opracowania była próba scharakteryzowania ludności zamieszkałej na wsi a nie posiadającej ziemi, nazwanej ludnością bezrolną.

Ludność bezrolna jest zbiorowością zróżnicowaną. Wyodrębniliśmy w niej szereg grup społeczno-zawodowych, przyjmując za podstawę podziału zawód głowy rodziny. Zebrane materiały wskazują iż, zawód głowy rodziny wpływa na poziom materialny i kulturalny rodziny oraz na kierunek zatrudnienia dzieci.

Tabela 6

Miejsce pracy dzieci i głów rodzin

Miejsce pracy głowy rodziny	Miejsce pracy dzieci													
	liczba dzieci ogółem = 100%	rolnictwo (najemni)		poza rolnictwem (najemni)				samodzielni			przy mężach	brak danych		
		razem	w tym u sąsiadów	razem	przedsiębiorstwa państwowe	instytucje państwowe	sektor spółdzielczy	sektor prywatny	w rolnictwie	poza rolnictwem				
		A. Ogółem												
Ogółem	575	18,1	2,3	59,7	43,5	8,0	6,6	1,6	7,7	1,0	12,3	1,2		
I. Rolnictwo	126	48,4	3,2	30,1	28,5	1,6	—	—	4,8	—	15,1	1,6		
w tym u sąsiadów	39	35,9	10,3	38,5	38,5	—	—	—	12,8	—	12,8	—		
II. Poza rolnictwem	255	6,6	1,6	74,9	52,5	9,8	10,2	2,4	4,7	1,2	12,2	0,4		
przedsięb. państwowe	193	5,2	1,0	78,8	58,1	8,8	9,3	2,6	3,1	1,5	11,4	—		
instytucje państwowe	28	7,1	—	67,9	42,9	21,4	3,6	—	7,1	—	14,3	3,6		
sektor spółdzielczy	30	13,3	3,3	60,0	26,7	6,7	23,3	3,3	10,0	—	16,7	—		
sektor prywatny	4	85,0	25,0	50,0	50,0	—	—	—	25,0	—	—	—		
III. Pozostali	194	13,4	2,6	58,8	41,3	9,8	6,2	1,5	13,4	1,5	10,8	2,1		

B. Dzieci pozostające w rodzinie

Ogółem	251	31,5	4,8	66,9	48,3	5,2	10,8	2,6	—	—	1,2	—	0,4
I. Rolnictwo	52	78,9	7,7	21,1	19,2	1,9	—	—	—	—	—	—	—
w tym u sąsiadów	16	68,7	25,0	31,3	31,3	—	—	—	—	—	—	—	—
II. Poza rolnictwem	121	14,1	3,3	85,1	60,3	6,6	14,9	3,3	—	—	0,8	—	—
przedsięb. państwowe	90	11,1	2,2	87,8	67,8	4,4	12,3	3,3	—	—	1,1	—	—
instytucje państwowe	11	18,2	—	81,8	54,5	27,3	—	—	—	—	—	—	—
sektor spółdzielczy	19	21,0	5,3	79,0	31,6	5,3	36,8	5,3	—	—	—	—	—
sektor prywatny	1	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III. Pozostali	78	26,9	5,1	69,2	48,7	5,1	11,6	3,8	—	—	2,6	—	1,3

C. Dzieci wyszłe z rodziny

Ogółem	324	7,7	0,3	54,0	39,8	10,2	3,4	0,6	13,6	0,9	21,9	1,9	1,9
I. Rolnictwo	74	27,0	—	36,5	35,1	1,4	—	—	8,1	—	25,7	2,7	2,7
w tym u sąsiadów	23	13,1	—	43,5	43,5	—	—	—	21,7	—	21,7	—	—
II. Poza rolnictwem	134	—	—	65,7	45,5	12,7	6,0	1,5	8,9	1,5	23,1	0,8	0,8
przedsięb. państwowe	103	—	—	70,9	49,6	12,6	6,8	1,9	5,8	1,9	21,4	—	—
instytucje państwowe	17	—	—	58,8	35,3	17,6	5,9	—	11,8	—	23,5	5,9	5,9
sektor spółdzielczy	11	—	—	27,3	18,2	9,1	—	—	27,3	—	45,4	—	—
sektor prywatny	3	—	—	66,7	66,7	—	—	—	33,3	—	—	—	—
III. Pozostali	116	4,3	0,9	51,7	36,2	12,9	2,6	—	22,4	0,9	18,1	2,6	2,6

a Córki, pozostające na utrzymaniu męża, który nie jest rolnikiem.

II. Poza rolnictwem	121	14,1	13,3	—	0,8	85,1	33,9	33,9	17,3	—	0,8	—
fiz. niewykwalifik.	55	20,0	20,0	—	—	80,0	43,6	27,3	9,1	—	—	—
fiz. wykwalifik.	49	8,2	6,2	—	2,0	89,8	28,6	44,9	16,3	—	2,0	—
umysłowi	17	11,8	11,8	—	—	88,2	17,7	23,5	47,0	—	—	—
III. Pozostali	78	26,9	24,3	1,3	1,3	69,2	37,2	21,8	10,2	—	2,6	1,3
w tym samodzielni	7	14,3	14,3	—	—	85,7	57,1	—	28,6	—	—	—

C. Dzieci wyszłe z rodziny

Ogółem	324	7,7	4,6	2,2	0,9	54,0	10,2	20,0	23,8	13,6	0,9	21,9	1,9
I. Rolnictwo	74	27,0	17,6	8,1	1,3	36,5	8,1	14,9	13,5	8,1	—	25,7	2,7
fiz. niewykwalifik.	54	31,5	24,1	5,5	1,9	31,5	5,6	11,1	14,8	11,1	—	22,2	3,7
fiz. wykwalifik.	11	18,2	—	18,2	—	45,5	18,2	27,3	—	—	—	36,3	—
umysłowi	9	11,1	—	11,1	—	55,6	11,1	22,2	22,3	—	—	33,3	—
II. Poza rolnictwem	134	—	—	—	—	65,7	12,0	26,1	27,6	8,9	1,5	23,1	0,8
fiz. niewykwalifik.	60	—	—	—	—	60,0	18,3	30,0	11,7	13,3	1,7	23,3	1,7
fiz. wykwalifik.	39	—	—	—	—	64,1	12,8	30,8	20,5	7,7	—	28,2	—
umysłowi	35	—	—	—	—	77,1	—	14,3	62,8	2,8	2,9	17,2	—
III. Pozostali	116	4,3	1,7	0,9	1,7	51,7	9,5	16,4	25,8	22,4	0,9	18,1	2,6
w tym samodzielni	21	4,8	—	—	4,8	47,6	—	9,5	38,1	14,2	4,8	28,6	—

a) córki pozostające na utrzymaniu męża, który nie jest rolnikiem.

Należy dodać, że większość głów rodzin pracuje poza rolnictwem, że rodziny te znajdują się na wyższym poziomie społecznym niż rodziny pracujące w rolnictwie i że szczególnie niską pozycję zajmuje grupa pracujących u sąsiadów.

Drugą sprawą słabiej od poprzedniej naświetloną, wpływającą na zróżnicowanie ludności bezrolnej, jest położenie badanych wsi, chodzi w tym wypadku o położenie rejonowe. Wpływ rejonów zaznacza się nie tylko w strukturze ludności bezrolnej, lecz i w jej liczebności. Wyróżnia się tu rejon środkowo-wschodni, rejon najmniej uprzemysłowiony, gdzie najwyższy procent rodzin pracuje u sąsiadów, gdzie jest najniższy poziom zarobków i wykształcenia.

Z całości przedstawionych materiałów nasuwa się ogólne pytanie, czy przy tak silnym zróżnicowaniu społeczno-zawodowym „ludności bezrolnej”, zasadnicze grupowanie zbiorowości wiejskiej powinno się przeprowadzać według posiadania ziemi (rodziny bezrolne i rodziny posiadające gospodarstwa). Być może przy badaniu społeczno-ekonomicznej struktury ludności na wsi należy dać pierwszeństwo podziałowi według głównego źródła utrzymania — rodziny utrzymujące się z pracy w rolnictwie i rodziny utrzymujące się z pracy poza rolnictwem — i dopiero wewnątrz tych dwóch kategorii rozróżniać grupy według posiadania ziemi. Wtedy pojęcie „bezrolni” odnosiłoby się do ludności zatrudnionej w rolnictwie, ale nie posiadającej ziemi.

W grupie ludności pozarolniczej znalazłyby się — inteligencja wiejska, zatrudnieni w przemyśle, w instytucjach państwowych, w zakładach usługowych itp. Ta grupa obejmowałaby zarówno rodziny posiadające ziemię jak i nie posiadające ziemi.